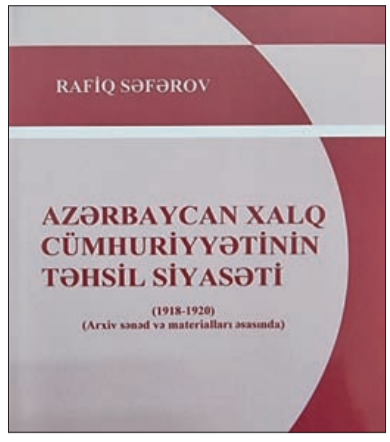

XIX əsrin birinci yarısından etibarən Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının yayılması ilə baş vermiş köklü ictimai-siyasi, mədəni dəyişikliklər yeni tipli teatrın, məktəbin və mətbuatın yaranmasını təmin etməklə milli özünüdərkini gerçəkləşməsi üçün zəmin hazırladı. XX əsrin əvvəllərində milli təfəkkürə və qan yaddaşına, soy-kökünə qayıdıq, milli oyanış, özünüdərk, xalqın ruhunda, təfəkküründə yaşayan azadlıq yanğısı gerçək həqiqətə çevrildi.

“AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN TƏHSİL SİYASƏTİ”

Daha çox Əli bəy Hüseynzadənin adı ilə bağlı olan bu dövr Azərbaycan ictimai fikir tarixində yeni mərhələdir. Məhz o, ictimai fikri yeni istiqamətə yönəltdi, qəflət yuxusundan, zülmətdən uzaqlaşdırmağa, həmrəyliyə, birliyə əsaslanan istiqlal yoluna xidmət etməyə yönəltdi. Milli özünüdərkini və istiqlal düşüncəsinin yaradıcısı kimi müstəqil milli dövlətçiliyin nəzəri əsaslarının işlənilib hazırlanmasında yaxından iştirak etdi, türkçülük və azərbaycançılıq ideyasının yayılmasında müstəsna xidmətlər göstərdi. Ə.Hüseynzadə və onun məsləkdaşları tərəfindən formalaşdırılan milli istiqlal konsepsiyasının dolğunluğu, onun səmərəli şəkildə təbliği və tətbiqi azad Azərbaycan vətəndaşının tərbiyə olunması, ictimai mübarizələr səhnəsinə atılması vəzifəsini qarşıya qoymaqla Azərbaycan gəncliyinə təlqin edirdi ki, milli müstəqilliyə malik olmayan bir millət azadlığını və haqqını qoruya bilməz. Milli ziyalılar yeni məktəbləri maarifçiliyin milli şüur təliminin müqəddəs ideali hesab edirdilər. Milli maarifçiliyi milli-mənəvi diriliyin mühüm şərti kimi dəyərləndirən parlaq məfkurəli ziyalılar milli mətbuat, milli məktəb, milli partiya yaratmaqla, xalqa milli istiqlal, mücadilə və mübarizə dərsi keçməklə milli məfkurə, nəticədə isə milli dövlət - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaratmağa nail oldular.

1918 -ci ilin mayın 28-də milli müstəqilliyimizi elan etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin fəaliyyətində başlıca istiqamətlərdən birini ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması, digərini isə xalq maarifinin yeni əsasda, milli platformada təşkili təyin edirdi. Təhsilin, maarif və mədəniyyətin milli əsasda qurulması dövlətin əsas təməl prinsiplərindən biri hesab olunurdu. Mübarizə milli mədəniyyətin bütün sahələrini əhatə etsə də, əsas etibarilə xalq maarifinin milli ruhda, yeni tərzdə təşkili, məktəblərin milliləşdirilməsi, ana dilində məktəblərin yaradılması, milli ali və orta ixtisaslı kadr hazırlığı və təlimin məzmunu ətrafında mərkəzləşmişdi ki, bunu da təsədüfi hal hesab etmək olmaz. Çünki məktəb mədəniyyətin əsas həlqəsini, təməlini təşkil edir. Cəmiyyət necə oxuyursa, eləcə də yaşayıb inkişaf edir. Bu səbəbdən də hələ vaxtilə N.Nərimanov yazırdı: “Hər bir millətin mədəni tərəqqisi məktəblə, məktəbin tərəqqi tapması isə müəllimlərlə bağlıdır”. Elə bu səbəbdən də Cümhuriyyətin ilk maarif naziri Nəsim bəy Yusifbəyli deyirdi: “İstiqlalımız, istiqbalımız hər birimizə bağlıdır. Əgər milli maarifimiz, milli məktəbimiz tərəqqi etməzsə, bizim üçün fəlah (qurtuluş, xoşbəxtlik - F.R.) və nicat ümidi qalmaz”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün təhsil məsələlərinin öyrənilməsində Milli Arxiv İdarəsinin Baş məsləhətçisi Rafiq Bahadır oğlu Səfərovun səmərəli fəaliyyəti olmuş, bu problemlə bağlı xeyli fakt və hadisəni üzə çıxarmış, tədqiqat predmetinə çevirmişdir. Onun sistemli araşdırmalarının nəticəsi kimi meydana gələn “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasəti (1918-1920-ci illər)” (Bakı: 2023, 224 s) monoqrafiyası bu baxımdan mühüm elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir. Monoqrafiyanın məsul redaktoru və ön sözün müəllifi Milli Arxiv İdarəsinin rəisi, filologiya elmləri doktoru professor Əsgər Rəsulov, rəyçilər professorlar Fərrux Rüstəmov, Müseyib İlyasov və Firdovsiyyə Əhmədovadır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivində (ARDA), Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivində (ARDTA), Azərbaycan Respublikası Dövlət Ədəbiyyat İncəsənət Arxivində (ARDƏİA), Milli Arxiv İdarəsinin Elmi-məlumat kitabxanalarında AXC-nin təhsil sahəsindəki fəaliyyətinin zəngin arxiv sənədləri və elmi materiallar əsasında ərsəyə gətirilməsi kitabın ən vacib məziyyətlərindən hesab edilməlidir. Müəllif müqayisəli-tarixi metodun köməyi

ilə 1918-1920-ci illərdə milli hökumətin təhsil siyasətinin mahiyyətini şərh edir, onun inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir, “irqindən, cinsindən, milli mənsubiyyəti”ndən asılı olmayaraq hər kəsin “ümumi, məccani və pulsuz” təhsillə təmin edilməsinin şərtlərini açıqlayır, təhsilin müxtəlif pillə və səviyyələrinin inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirir.

Kitabın uğurlu alınmasının digər bir səbəbi müəllifin həm tədqiqatçı, həm də peşəkar arxiv işçisi olması ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, Rafiq Səfərovun 2018-ci ildə nəşr edilmiş “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasəti (1918-1920-ci illər)” adlı sənədlər məcmuəsinin hazırlanmasının təşəbbüskarı və iştirakçısı olub. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil fəaliyyəti ilə bağlı xeyli arxiv materialları aşkar edilərək həmin topluya daxil edilmişdir. Rafiq müəllim tərəfindən arxiv sənədlərinin və materiallarının aşkar edilməsi, seçilməsi və onların dərinədən öyrənilməsi sanballı bir monoqrafiyanın ərsəyə gəlməsinə vəsile olmuşdur.

Monoqrafiyanın maraqlı strukturu vardır. İlk fəsilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində təhsil sahəsində təşkilatı və həyata keçirilmiş qanunvericilik tədbirlərindən, həmçinin Xalq Maarif Nazirliyinin təsis edilməsi və strukturlaşdırılmasından, parlamentdə təhsil üzrə qanun layihələrinin müzakirəsi və qəbul edilməsindən, xalq və ali-ibtidai məktəb müfəttişlərinin və müəllim seminariyaları direktorlarının ilk qurultayından, xalq müəllimlərinin II qurultayından geniş bəhs edilir. Arxiv sənədlərinə istinad edərək R.Səfərov təsdiq edir ki, milli maraqlara cavab verən yeni məktəb quruluşu istiqamətində Xalq Maarif Nazirliyi xeyli islahatlar həyata keçirə bilmişdir. Respublikada çar Rusiyası dövründən qalmış xalq məktəbləri tədris dairələrinin direktoru vəzifələri ləğv edilmiş, yeni xalq məktəbləri müfəttişliyi yaradılmış, məktəb - maarif işinin idarə edilməsi Xalq Maarif Nazirliyinin və xalq məktəbləri müfəttişlərinin ixtiyarına verilmişdi. İslahatlarda əsas məqsəd təhsilin və maarif işlərinin milli dövlətçilik prinsiplərinə uyğun qurulmasından ibarət olmuşdur.

Monoqrafiyanın ikinci fəsilində 1918-ci ilin mart qırğınında azğın millətçi erməni-daşnak qüvvələri tərəfindən dağıdılmış, yandırılmış və ömləkə talan edilmiş məktəblərin bərpa edilməsi, yeni məktəb və tədris ocaqlarının tikilməsi və yaradılması istiqamətində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti, Parlamenti və Xalq Maarif Nazirliyinin birgə fəaliyyəti araşdırılmışdır.

Gəncədə hərbi məktəbin açılması, Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan söbəsinin Azərbaycanın Qazax şəhərinə köçürülərək müstəqil seminariyaya çevirilməsi, təhsilimizin flaqmanı olan BDU-nun təsisini arxiv sənədləri əsasında müqayisəli şəkildə tədqiq edilmişdir. Bu fəsilə əsaslandırılır ki, Xalq Maarif Nazirliyi planlaşdırdığı işlərin böyük bir hissəsini həyata keçirə bilməyib. Pedaqoji və Kənd Təsərrüfatı İnstitutlarının, Konservatoriyanın, Dövlət İncəsənət İnstitutunun yaradılması haqqında qanun layihələri Azərbaycanın sovet Rusiyası tərəfindən işğalı nəticəsində elə layihə halında qaldı. Milli hökumətin süqutu ilə təhsilin milli əsasda, milli platformada inkişafı dayandırıldı...

Rafiq Bahadır oğlu Səfərovun elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edən “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasəti (1918-1920-ci illər)” (2023) adlı monoqrafiyasının nəşrini təhsil tarixinə, mədəniyyət və mədəniyyət tariximizə dəyərli töhfə hesab edirik.

Fərrux RÜSTƏMOV,
ADPU-nun İbtidai təhsilin
pedaqogikası kafedrasının müdiri,
pedaqoji elmlər doktoru, professor,
Əməkdar elm xadimi